

בדין חצי שיעור

איתא בגמ' ביומא (ע"ד, ע"א): "ר' יוחנן אמר חצי שיעור אסור מהתורה כיון דחזי לאיצטרופי – איסורא קא אכיל", והתוסי (ד"ה: "כיון") כתבו, שיסוד האיסור של חצי שיעור הוא מטעם חזי לאיצטרופי. והנה חקרו האחרונים ביסוד האיסור של חצי שיעור, שכן שתי אפשרויות יש להסבירו:

א) חצי שיעור נאסר מדין גדר והרחקה, דהיינו: מהחשש שמא יאכל עוד חצי כזית, ואז יעבור איסור, אסרה תורה גם חצי שיעור. וע"פ זה, התוסי שכתבו, שיסוד איסור חצי שיעור הוא משום חזי לאיצטרופי, נתכוונו, שחיישינן שמא יאכל עוד חצי שיעור. ע"פ הסבר זה, חצי שיעור בסוף יום הכיפורים פטור, כיון דלא חזי לאיצטרופי עם חצי השיעור השני.

ב) כאשר מצטרף כל הכזית, הרי זה ודאי איסור, אי"כ כל חלק ממנו הוא גם כן חפצא של איסור. ע"פ זה, כשאוכל כולו עובר בלאו, ועל חלק ממנו יעבור באיסור דאורייתא, ולא בלאו.

לכאורה נחלקו בזה הראשונים. הרמב"ם (שבועות ד', א) כתב: "מי שנשבע שלא יאכל היום כלום ואכל פחות מכזית פטור, שאין אכילה פחותה מכזית והרי הוא כאוכל חצי שיעור מנבלות וטרפות". והקשה "משנה למלך": כיוון שנשבע שלא יאכל כזית, אי"כ פחות מכזית הוי היתר גמור, ולא דמי לחצי שיעור חלב, דגם חצי כזית חלב הווי חפצא של חלב, ואי"כ מדוע חשיב חצי שיעור?

כתב שם "משנה למלך", שנחלקו בזה הראשונים: הר"ן כתב: כיון שאם יאכל עוד חצי כזית חזי לאיצטרופי ויעבור על שבועתו, לכן נאסר חצי כזית מדין חצי שיעור אסור מהתורה. הרמב"ן כתב: שעל החצי כזית אין דין חצי שיעור אסור מהתורה, דכיוון שחצי כזית כלל לא אסר על עצמו לכך פטור. ונראה דנחלקו בספק שכתבנו לעיל: הר"ן סבירא ליה כאפשרות הראשונה: דכיוון שאם יאכל עוד חצי כזית יעבור איסור, לכן מטעם גדר והרחקה נאסר החצי כזית באכילה; ואילו הרמב"ן לומד כאפשרות השנייה: כיוון שהכזית הוא איסור דאורייתא, הרי כל חלק ממנו גם כן אסור, אבל בשבועה, שהוא לא אסר על נפשו חצי כזית, לא שייך לומר, שחצי הכזית גם כן ייאסר, ולכך ס"ל לרמב"ן שמותר. והרמב"ם ס"ל כסברת הר"ן.

כן משמע מהרמב"ם בהלי חמץ ומצה (א', ז): "האוכל מן החמץ עצמו בפסח כל שהוא הרי זה אסור מן התורה שנאמר "לא יאכל". והקשה "משנה למלך": כיוון שחצי שיעור אסור מהתורה, אי"כ אמאי מייתי את הפסוק "לא יאכל", תיפוק ליה משום חצי שיעור? הצ"ח תירץ, שהנפקא מינה תהיה באוכל בסוף פסח: אם מטעם חצי שיעור, הרי יותר לא חזי לאיצטרופי, כיוון שהחצי השני יאכל אחרי הפסח, ולכך צריך פסוק "לא יאכל" שחייב. ואי"כ הרמב"ם לשיטתו, שיסוד חזי לאיצטרופי הוא גדר והרחקה, כמו שהסברנו בהלי שבועות. אולם יש להקשות מהרמב"ם בריש הלכ' גזילה, "אסור לגזול כל שהוא

מהתורה", וכתב "מגיד משנה" בהל' גניבה, שדין פחות משווה פרוטה בממון כדין חצי שיעור באיסורים. וקשה על כך שהרי בהל' גזילה אי אפשר לומר, שאיסור חצי פרוטה הוא מטעם חזי לאיצטרופי, שמא יגזול עוד חצי פרוטה, כיון דחצי פרוטה מחיל אינשי תו לא חזי לאיצטרופי. וכבר הקשה כן הגאון ר' אייזיל חריף.

אלא צריך לומר שכיוון שעל פרוטה שלמה נקרא גזלן, על חלק ממנה גם כן עובר איסור (כאפשרות השנייה שהראינו לעיל). ואף שעל חצי פרוטה ישנה מחילה, היינו אחרי שהגיע לרשות הגזלן, והמחילה היא על חיוב ההשבה, אבל בשעת הגזילה ודאי עובר באיסור. והרי הרמב"ם בהל' שבועות ס"ל כסברת הר"ן בהסבר חזי לאיצטרופי, ודברי הרמב"ם צ"ע.

נראה לתרץ ע"פ דברי "פרי מגדים" בפתיחה להל' בשר בחלב. בדבריו שם הסביר, שאיסור חצי שיעור זה הוא מדין הרחקה, שמא יאכל עוד חצי שיעור. אך הסתפק אם החשש הוא שמא יאכל אח"כ עוד חצי שיעור, או שמא, אם נתיר לו לאכול חצי שיעור, יאכל כבר בשלב הראשון שיעור שלם. והנפקא מינה היא בבישל חצי כזית בשר בחלב: אם נאמר, שחיישינן שמא יבשל אח"כ עוד חצי כזית, יהיה כאן פטור, שהרי לא שייך צירוף אלא באיסורי אכילה בכדי אכילת פרס, משא"כ בבישל בשר בחלב, שבו לא שייך צירוף שמא יבשל עוד חצי כזית. אך אם נאמר, שהחשש הוא שמא יבשל כבר בשלב הראשון כזית שלם, ולכך חצי שיעור נאסר מהתורה, חשש זה שייך שפיר גם בבישל בשר בחלב חצי שיעור. ולדבריו מיושב היטב הרמב"ם: אכן גדר האיסור הוא הרחקה, אך חיישינן בממון שמא יגזול כבר בשלב הראשון פרוטה שלמה, ולכן גם חצי פרוטה נאסרה מהתורה.

בעל "יד המלך" תירץ, שאין ההסבר ברמב"ם כדברי "מגיד משנה", מטעם חצי שיעור, שהרי כתב הרמב"ם בהל' גזילה (א', ו): "הגזול פחות משווה פרוטה אע"פ שעבר אינו בתורת השבת גזלה". הרי כתב במפורש, שאע"פ שעבר, דהיינו שעבר על לאו דלא תגזול, ולא מטעם חצי שיעור. הסבר הרמב"ם הוא, שבמקום שניתנו שיעוריו, כגון כזית, נאמר דין חצי שיעור, משא"כ בהל' גניבה וגזילה, שהרי לא מצאנו רמז בתורה על שיעור גזילה, וא"כ בגזילה אפ"י כלשהו נאסר ועובר בלאו, אלא שדין השבה אין כאן, כיוון שהבעלים מוחלין. ובשעת הגזילה, כאשר החפץ נמצא עדיין ביד הנגזל, לא מהניא מחילה רק כאשר החפץ נמצא ברשות הגזלן מהניא מחילה (על חיוב השבה), והווי כמו שהשיב את הגזילה. ואתי שפיר הרמב"ם, שאסור לגזול כל שהוא, ולא מטעם חצי שיעור.

הנה איתא בגמ' (יומא פ"ג, ע"א): "מאכילין אותו הקל הקל", וכתב הרמב"ן, בהסברו הראשון, שבחולה האוכל חצי שיעור גם כן ישנו דין של הקל הקל, ואילו בהסברו השני כתב, שבפחות מכשיעור אין לדקדק בהקל הקל. שני התירוצים תלויים בחקירה, שהבאנו לעיל בעניין חצי שיעור: אם זה גדר והרחקה שמא יאכל עוד חצי כזית, הרי זה איסור חדש, וכל האיסורים שווים בזה ואין בו דין הקל הקל, אך אם נאמר, שמשאו מהכזית גם כן נאסר, א"כ חצי שיעור נאסר באותו איסור של השיעור השלם, ושוב יש בו הקל הקל.

והנה "שאגת אריה" (סימן פ"א) כתב, שבאיסור 'בל יראה' אין חצי שיעור. טעמו הוא שבאכילת חצי שיעור של איסור, אם יאכל עוד חצי שיעור בכדי אכילת פרס, נמצא מתחיל את האיסור מלמפרע, משעת אכילת חצי שיעור הראשון, משא"כ ב'בל יראה', שאם ישהה בפסח עוד חצי שיעור, הרי יעבור אך ורק מכאן ולהבא, משעה שהשלים את

השיעור, ולעולם אינו עובר על שהיית חצי שיעור. מכאן מוכרח, ש"ל ל"שאגת אריה", שאין הפירוש בחזי לאיצטרופי, שכל חלק מהשיעור נאסר, דא"כ מאי שנא 'בל יראה' משאר איסור אכילה, אלא טעמו הוא שמא ישהה עוד חצי שיעור, ויעבור על 'בל יראה'. אך כיוון שהאיסור יחול אך ורק מכאן ולהבא, לא אמרינן חזי לאיצטרופי, שלצד שזה הרחקה אפשר שכל ההרחקה היא שלא יעבור עכשיו על האיסור, ולא בעתיד, כאשר יהי לו עוד חצי שיעור.

המושג "חצי שיעור" מצוי כידוע אף בהלכות שבת. כה כותב הרמב"ם בהלי שבת (י"ב, ט):
"עקר ולא הניח או הניח ולא עקר או שהוציא פחות מכשיעור פטור".

והנה דימה כאן הרמב"ם פחות מכשיעור לעקר ולא הניח, וא"כ משמע שאין כלל איסור תורה בפחות מכשיעור, ואולם דעת רש"י (בשבת ע"ד) היא, שאם אפה פחות מכשיעור, דהיינו פחות מגרוגרת, הווי חצי שיעור אסור מהתורה. והגאון ר' מנחם זמבא בספרו "תוצאות חיים" כתב לבאר, שדעת הרמב"ם היא כדעת הרשב"ם (ב"ב נ"ד, ע"א), שבפחות מכשיעור חסר במלאכת מחשבת. ונחלקו הרמב"ם ורש"י במצב שלא הייתה בו מלאכת מחשבת, אם חסר בעצם המלאכה, או שבעצם המלאכה לא חסר דבר, אך כדי להיענש צריכה להיות מלאכת מחשבת. הרמב"ם יסבור, שחסר בעצם המלאכה, ולכן לא שייך כאן חצי שיעור, בהוציא פחות מגרוגרת, דהווי חצי מלאכה, ואילו לרש"י: בשם מלאכה לא חסר דבר, אך אינו נענש, ולכן הווי חצי שיעור.

דברי הרמב"ם צריכים ביאור, שהרי סברתו לעיל, שאיסור חצי שיעור הוא מטעם גדר והרחקה מפני האיסור השלם, א"כ נאמר גם כאן שמא יוסיף להעביר חצי שיעור נוסף. ואף שכאן זה חצי מלאכה, אף בה יהיה איסור דאורייתא של חצי שיעור, משום שמא יוסיף להוציא עוד חצי גרוגרת, ויעשה מלאכה שלמה. אלא צריך לומר, שעל חצי מלאכה לא נאמר דין חצי שיעור, דדווקא במקום שבעצם החפצא של איסור לא חסר שום דבר, אף שזה חצי שיעור, רק יש הלכה למשה מסיני שיש כאן דין שיעורין, כגון האוכל חצי זית נבלה (דגם חצי זית נחשב לחפצא גמור של נבלה) אז אמרינן חצי שיעור אסור מהתורה. לעומת זאת, במקום שבפחות מכשיעור חסר בכל החפצא של איסור, כגון כאן שמוציא חצי שיעור, חסר במלאכת מחשבת, ונחשב שיש חיסרון בעצם המלאכה, כאן לא נאמר דין של חצי שיעור.

אולם קשה, שהרי בנשבע שלא יאכל, ואכל פחות מכזית, חייב, להרמב"ם, מדין חצי שיעור, והרי על פחות מכזית אין כלל שם איסור, שהרי על פחות מכזית כלל לא נשבע, ואפילו הכי נאסר גם בחצי שיעור, שמא יבוא לאיצטרופי עם חצי זית נוסף, אף שהחצי כזית בשבועה הוא היתר גמור. מצאנו אפוא, שחצי שיעור אסור מהתורה, אמור גם כאשר חצי השיעור הוא היתר גמור ואינו חפצא של איסור כלל, וא"כ מאי שנא חצי מלאכה בשבת; נחשוש גם שם שמא יעשה עוד חצי מלאכה ואתי לאיצטרופי.

רמב"ם (הלי ע"ז י"ב); כתב: "המלקט שערות לבנות מתוך שחורות מראשו ומזקנו משילקוט שיערה אחת לוקה מפני שעדה עדי אשה". והשיג שם הראב"ד: "ועוד מה עדי איכא בחדא והא לא מינכרא מילתא כללי". לדעת הראב"ד, המלקט שיערה אחת אף איסור חצי שיעור ליכא, וכן כתב במשנ"ת, הביאו "מנחת חינוך" תקמ"ג, וזה לשונו: "שבכל מקום אסור חצי שיעור וכו' מ"מ זה דווקא במקום דאיכא קרא ואיכא הלכתא, דקרא משמע כל שהוא והלכתא לשיעור כזית וכגרוגרת וכדומה שפיר חצי שיעור אסור מהתורה אבל כאן דהתורה אסרה עדי ובשערה אחת או יותר אם לא מינכרא אינו עדי

כלל אי"כ לא שייך איסור כלל ודבריו ברורים", עכ"ל.
מבוארת אפוא דעת הראב"ד, שכל דין חצי שיעור נאמר רק כאשר השיעור השלם הוא מהלכות שיעורין הלכה למשה מסיני, כגון כזית. אבל במלקט שערות לא נאמרו הלכות שיעורין כלל, רק אם מינכרא – חייב, ואם לא מינכרא – פטור כיוון שלא עשה איסור כלל. ולכן אין בזה איסור חצי שיעור. דיעה זו איננה כדעת הרמב"ם, דס"ל בנשבע שלא יאכל כזית אף שהכזית לא נאסר משום הלכות שיעורין, אלא משום שדעתו הייתה על כזית, אפילו הכי יש בו איסור חצי שיעור.

